

УДК 351.824.1:637

Л. С. Іванова,

к. е. н., доцент кафедри публічного управління, адміністрування та міжнародної економіки
Білоцерківський національний аграрний університет

Д. М. Микитюк,

к. с.-г. н., доцент, НДІ "Укragenpromproduktivnost"

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ МОЛОКА І МОЛОЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ НА ОСНОВІ ВИКОРИСТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

L. Ivanova,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Public Administration,
Administration and International Economics

Bila Tserkva National Agrarian University

D. Nikitiuk,

k.s.-g. Sciences, Associate Professor, Research Institute "Ukragroproduktivnost"

DIRECTIONS FOR IMPROVEMENT OF GOVERNMENTAL REGULATION OF MILK AND MILK PRODUCTS MADE ON THE BASIS OF USE OF FOREIGN EXPERIENCE

Встановлено, що існуючі економічні взаємовідносини, які склалися у молокопродуктовому підкомплексі не можуть забезпечити ефективний розвиток молочного скотарства.

Дослідженням встановлено, що на світовому ринку триває висхідна динаміка закупівельних цін на сире молоко. Закупівельні ціни на молоко плавно підвищуються, причому більшими темпами — там, де вони є найнижчими (тобто різниця в цінах на молоко в різних країнах поступово скорочується).

Доведено, що вітчизняні стандарти якості відстають не лише від європейських, а й від російських, а фактична якість молока не завжди відповідає навіть вітчизняним стандартам.

Зазначимо, що українське молоко вищого класу та класу "екстра" — це європейське молоко нижчого класу, яке ще прийнятне для переробки. Українське молоко першого і другого класів європейські молокопереробні підприємства просто відмовилися б приймати.

Це пов'язано насамперед із неповним використанням генетичного потенціалу молочної худоби, захворюваннями молочного стада, низьким забезпеченням повноцінними кормами худоби, недостатнім технічним рівнем устаткування та технології виробництва, які застосовують сільськогосподарські та молокопереробні підприємства.

Доведено, що нині необхідно використовувати митно-тарифне регулювання імпорту молочної продукції, сприяти активізації інвестиційних процесів на підприємствах галузі, удосконалити фінансово-кредитний механізм підтримки товаровиробників галузі підтримки, які за умови комплексного та системного їх використання сприятимуть стабілізації ринку і підтримці доходів сільськогосподарських товаровиробників та забезпеченню конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках.

It has been established that existing economic relations in the dairy product subcomplex can not ensure the efficient development of dairy cattle breeding.

The study found that the global market is continuing the upward dynamics of purchasing prices for raw milk. Procurement prices for milk are gradually increasing, with higher rates — where they are the lowest (that is, the difference in the prices of milk in different countries is gradually decreasing).

It is proved that domestic quality standards are not only lagging behind European but also Russian, while the actual quality of milk does not always correspond to domestic standards.

It should be noted that Ukrainian milk of the higher class and the "extra" class is the European milk of the lower class, which is still acceptable for processing. Ukrainian milk of the first and second grade European milk processing companies would simply refuse to accept.

This is primarily due to incomplete use of the genetic potential of dairy cattle, diseases of the dairy herd, low provision of complete feed for cattle, insufficient technical level of equipment and production technology used by agricultural and dairy processing enterprises.

It is proved that nowadays it is necessary to use customs tariff regulation of dairy import, to facilitate the intensification of investment processes in the industry, to improve the financial and credit mechanism of supporting commodity producers of the support sector, which, subject to their integrated and systematic use, will help stabilize the market and support the incomes of agricultural producers and provide the competitiveness of domestic products in the domestic and foreign markets.

Ключові слова: сільськогосподарські підприємства, господарства населення, молоко, переробні підприємства, державне регулювання.

Key words: agricultural enterprises, households, milk, processing enterprises, state regulation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Загальні тенденції підвищення цін на молоко та молочні продукти повною мірою стосуються й України, де купівельна спроможність споживачів залишається низькою. Основним інструментом ведення конкурентної боротьби на цьому ринку є зниження ціни, хоча на окремих ринках подібна тактика не впливає відчутно на загальний результат. Середній рівень споживання молока в Україні залишається набагато нижчим за рекомендовані фізіологічно обґрунтовані норми. Якщо ж скорочення виробництва сировини в Україні триватиме, то загальна тенденція до зростання цін як на сире молоко, так і готову молочну продукцію триватиме.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Грунтовно питання ефективного функціонування підприємств з виробництва молока висвітлено у наукових працях вітчизняних учених-аграріїв: І. Баланюка, П. Березівського, М. Ільчука, М. Пархомця, І. Свиноуса, В. Радька та інших. Однак певні теоретичні та науково-практичні проблеми формування організаційно-економічних аспектів формування системи державної підтримки виробництва молока залишаються недостатньо розробленими.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є розробка теоретичних, методичних положень та практичних рекомендацій що формування ефективної систе-

ми державної підтримки виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відомо, що якість та безпечність молочної продукції визначається якістю сировини-молока. Зазначимо, що у країнах ЄС 95% молочної сировини, яка надходить на переробку, це вищий ґатунок. Стандарт на молоко, яке закуповують у сільськогосподарських товаровиробників України, різниться від стандартів європейських країн.

Сирого молока на переробні заводи надходить все менше, тому вітчизняні переробні підприємства усе прийняте молоко визнають як продукцію першого сорту, незважаючи на його реальну якість.

Недоліки у законодавстві України (Закон України "Про молоко та молочні продукти" від 24.06.2004 р.), які допускають присутність у молочних продуктах не більше 50% молока, дозволяють підприємствам використовувати у виробництві молочних продуктів домішки, які знижують якість і харчову цінність готової продукції. Крім того, можливість використання замінників молока не стимулює переробні підприємства вкладати кошти у розвиток молочної стада, тому відбувається постійне зменшення поголів'я корів [1].

Як зазначалося, нині спостерігається переважання сектору особистих селянських госпо-

дарств у обсягах постачання сировини на молокопереробні підприємства. Хоча дослідженням доведено, що виробництво молока у такій організаційній формі господарювання не є перспективним через низьку технологічну забезпеченість, внаслідок чого виробленою продукцією важко задовольнити потреби переробної промисловості.

Існуючі економічні взаємовідносини, що склалися у молокопродуктовому підкомплексі не можуть забезпечити ефективний розвиток молочного скотарства, оскільки молокопереробні підприємства шляхом заниження закупівельних цін на молокосировину і завищення відпускних цін на готову молочну продукцію і роздрібних цін сферою торгівлі, привласнюють основну частку валового доходу, яка значно перевищує їх вклад у виробництво і реалізацію молока й молочних продуктів.

Економічні взаємовідносини між молокопереробними заводами, що мають різні виробничі потужності, і сільськогосподарськими товаровиробниками формуються по-різному. Так, великі переробні підприємства мають можливість проводити своєчасну оплату за молоко за вищими цінами і віддають пріоритет тим товаровиробникам, які здатні постачати великі обсяги молока, що й дозволило їм зберегти та розширити свої сировинні зони.

Дрібні заводи вимушені вести закупівлі молокосировини у більших обсягах у особистих підсобних господарствах. Як наслідок, вони функціонують при низькій завантаженості виробничих потужностей, несуть великі виробничі витрати на одиницю продукції і значні транспортні витрати на збирання молока.

Великі молокопереробні підприємства витісняють дрібні з основних ринків молочної продукції. Вони реалізують свою молочну продукцію, представлену широким асортиментом, у магазинах роздрібної торгівлі, мають оптимальний рівень завантаженості виробничих потужностей і рівень рентабельності, що забезпечує ведення розширеного відтворення.

Молокопереробні підприємства невеликої потужності, розташовані на значному віддаленні від міст, виготовляють менш прибуткову продукцію — вершкове масло і сири. Величина собівартості готової продукції на цих молокопереробних підприємствах значною мірою залежить від можливості використання побічної продукції (молочних відвіжок, сироватки). Відсутність необхідного устаткування для глибокої переробки молока збільшує собівартість готової продукції, що робить її менш конкурентоспроможною.

Заслуговує на увагу набутий досвід розвитку молокопродуктового підкомплексу в США, де в основу розподільчого механізму покладено принцип розподілу доходу від реалізації кінцевої продукції за попередньо встановленими пропорціями, а саме: фермер — 46,6%; молочний завод — 26,3%, плюс 1,9% на відтворення; торгівля — 21,1% і 3,82% — на утримання корпоративного органу.

Незважаючи на зниження виробничої діяльності, підприємства галузі запроваджують сучасне устаткування для забезпечення глибокої переробки молока, продовжується робота з розширення асортименту молочної продукції, що випускається, яка має попит у населення. Так, молокопереробні підприємства більшості областей для підвищення ефективності своєї роботи розширюють асортимент молочної продукції: масло вершкове з додаванням рослинних жирів і різних наповнювачів; сири з різними наповнювачами, з пониженим вмістом жиру; кисломолочні продукти з біфідобактеріями; сирні пасти, креми, пудинги, желе; використання сироваткових білків як добавки, а також виробіток з сироватки сирно-білкових продуктів; використання у виробництві соєвих білків.

Відомо, що в Україні планується перегляд стандартів молока. За нинішнім стандартом український перший сорт це є другий в Росії й 3—4-й у Європі. Очевидно, що новий і старий стандарти будуть існувати якийсь час — 3—4 роки, і вже сам виробник буде для себе вибирати, за якими стандартами працювати.

Основні причини високих закупівельних цін на молоко в Україні — його висока собівартість і низька продуктивність у цій галузі. Крім того, на нашу думку, несприятливу ситуацію посилюють торгово-посередницькі структури, через які проходить до 30% молочного ринку: вони скуповують молоко за завищеними цінами, а потім перепродують його, при цьому не звертаючи особливої уваги на якість продукції.

Дослідженням встановлено, що на світовому ринку триває висхідна динаміка закупівельних цін на сире молоко. Закупівельні ціни на молоко плавнo підвищуються, причому більшими темпами — там, де вони є найнижчими (тобто різниця в цінах на молоко в різних країнах поступово скорочується). Подальше зростання цін у державах ЄС буде гальмуватися поступово відмовою від державної підтримки цін, однак в Україні спостерігається протилежна тенденція.

Якщо у вересні середньозважена ціна на молоко становила у перерахунку 35,00 євро/т, то у жовтні вона складає — 32,0 євро/т, або ціна знизилася на 5,4%. На думку переробників, зниження закупівельних цін на сире молоко — явище цілком очікуване. Дорога молочна продукція на прилавках магазинів втратила привабливість для споживача і, як наслідок, значно скоротилися продажі. Вихід з такої ситуації переробники вбачають у зниженні цін на сировину. Проте для господарств населення ціна, за якою молокопереробні підприємства закуповують сировину, становить у межах 20,00 євро/т.

Просте порівняння цін у різних країнах є не зовсім коректним, оскільки в них різні базисні характеристики для визначення залікової вартості молока (жирність та вміст білка). При цьому необхідно відзначити, що стандарти на вітчизняне молоко значно поступаються перед світовими, проте вищі за відповідні показники Росії. Наприклад: базова жирність в Україні — 3,4% (у Німеччині — 3,7%, у Швейцарії — 4,0%); базовий вміст білка в Україні — 3,0% (у Німеччині — 3,4%, у Швейцарії — 3,3%) [2].

Вітчизняні стандарти якості відстають не лише від європейських, а й від російських, а фактична якість молока не завжди відповідає навіть вітчизняним стандартам.

Очевидно, що просте порівняння середніх цін на 1 кг молока не дозволяє зробити ґрунтовних висновків. Порівняти ціни можна, якщо взяти до уваги краще українське молоко. Однак у цьому випадку доцільно використати термін "стандартне молоко" — це молоко із вмістом жиру та білка 4,2 і 3,4%, відповідно. При цьому вміст бактерій у мілілітрі молока не має перевищувати 25 тис. од., а соматичних клітин — 250 тисяч.

Зазначимо, що окрім показників якості, в деяких країнах (США, Велика Британія) молоко ділять ще й за напрямом використання. Так, у США існує чотири класи молока, які різняться не показниками якості, а напрямом використання. Найбільшу закупівельну ціну (перший клас) отримують фермери, які постачають молоко для подальшого використання у вигляді питного. Далі йде молоко (другий клас), яке використовують для виготовлення йогуртів, вершків тощо. На третьому місці — молоко (третій клас), яке використовують для приготування твердих сирів. Найменшу ціну (четвертий клас) дають фермерам, які продають молоко для виробництва вершкового масла та сухого молока. Мотивація зрозуміла: питне молоко та продукти із незбираного молока — це

продукція негайного споживання, тоді як сири та вершкове масло можуть полежати зберігатися тривалий час [3].

Узагальнюючи викладене вище зазначимо, що українське молоко вищого класу та класу "екстра" — це європейське молоко нижчого класу, яке ще прийнятне для переробки. Українське молоко першого і другого класів європейські молокопереробні підприємства просто відмовилися б приймати.

Це пов'язано насамперед із неповним використанням генетичного потенціалу молочної худоби, захворюваннями молочної стада, низьким забезпеченням повноцінними кормами худоби, недостатнім технічним рівнем устаткування та технології виробництва, які застосовують сільськогосподарські та молокопереробні підприємства.

Відомо, що використання для переробки молока, яке виробляють господарства населення, низької якості стало причиною заборони імпорту українських молочних продуктів до Російської Федерації.

Нині коло учасників процесу виробництва і руху товару розширилося, відносини між ними формуються як між економічно самостійними і адміністративно незалежними господарюючими суб'єктами. Вони стали гнучкішими, різноманітнішими і ґрунтуються на принципах конкуренції та ділового підприємництва. Оскільки визначальним критерієм діяльності кожного суб'єкта стає економічний інтерес, тобто отримання максимального прибутку, то кожен із них самостійно будує свою господарську роботу, вибирає партнерів по ринку і встановлює із ними економічні відносини.

Основними елементами економічних взаємовідносин між учасниками продуктивних підкомплексів є ціни на продукцію, тарифи за переробку, транспортування, умови взаєморозрахунків, заходи матеріальної зацікавленості і відповідальності сторін за зобов'язаннями, що приймаються. Саме вони визначають можливість прибуткового ведення виробничої діяльності кожного учасника, встановлення стійких відносин один із одним.

Вирішення проблеми еквівалентності обміну, узгодженості інтересів пропорційності і ритмічності виробництва можливо лише на основі регулювання ціноутворення, удосконалення договірних відносин.

Відповідно до чинного законодавства закупівельні ціни на тваринницьку продукцію, в тому числі на молоко, формуються у вільному режимі, тобто визначаються суб'єктами госпо-

дарювання (продавець-покупець) самостійно, за згодою сторін.

Разом із тим, пунктом 1 статті 19 Господарського кодексу України визначено, що суб'єкти господарювання мають право без обмежень самостійно здійснювати господарську діяльність, а пунктом 6 цієї статті — що незаконне втручання та перешкоджання господарській діяльності суб'єктів господарювання з боку органів державної влади, їх посадових осіб при здійсненні ними державного контролю та нагляду забороняється.

Проблема використання мінімально допустимого рівня цін при закупівлі тваринницької продукції суперечить низці законодавчих актів, у першу чергу Цивільному кодексу України.

Згадка про так звані мінімальні ціни на молоко є в двох законах: "Про державну підтримку сільськогосподарського виробництва в Україні" та в законі "Про молоко та молочні продукти". Трактують поняття "мінімальна ціна на молоко" в цих законах суперечать одне одному. Якщо в Законі "Про молоко та молочні продукти" "мінімальну ціну" визначено як таку, що має відшкодувати середньогалузеві нормативні витрати та забезпечувати мінімальний прибуток товаровиробникові, то в законі про підтримку сільського господарства — "мінімально допустимий рівень цін на продукцію тваринництва використовується як база для розрахунку дотацій, а також для розрахунку ціни при закупівлі продукції тваринництва безпосередньо у виробника".

У Сполучених Штатах Америки в 1949 р. було прийнято закон, за яким заступник міністра сільського господарства мав забезпечувати підтримку ціни на молоко через Товарно-Кредитну Корпорацію (ТКК). За цим законом ТКК має купувати необмежену кількість запропонованого їй вершкового масла, сухого знежиреного молока та сиру за оголошеними ТКК цінами. ТКК розраховує ціни таким чином, щоб забезпечити молокопереробним підприємствам середньої потужності можливість сплачувати оголошену ціну підтримки за молоко на переробку. Виробники молока можуть отримувати (і фактично отримують) ціну, меншу за ціну підтримки, залежно від ринкових умов попиту-пропозиції та якості молока.

До того часу ціну підтримки на молоко встановлювали, виходячи із залежності між закупівельними цінами та цінами, які виробники сплачували за матеріально-технічні ресурси протягом базового періоду ("паритетна ціна").

У 1980 році швидке зростання урядових запасів та витрат на підтримку "мінімальних цін" змусило сенат заморозити програми підтримки ціни на молоко. Далі у 1985 році було запроваджено зміни до законодавства, які передбачали зменшення ціни підтримки та заходи із виведення з експлуатації зайвих потужностей з переробки молока.

У 1980 році прийняли закон, за яким вводилися мінімальні ціни підтримки на молоко, а також механізм, що прив'язував цей мінімум до обсягів виробництва. Законом 1996 року передбачалося повністю скасувати до 1999 року механізм цін підтримки. Однак Конгрес США запровадив надзвичайні компенсаційні виплати виробникам молока, і щороку подовжує термін дії програми підтримки ціни. Законом 2002 року ціна підтримки була знову відновлена як довготермінова програма, за якої ціна на молоко була зафіксована на рівні 9,90 USD/cwt (0,218 дол. США/кг).

Уже з 1949 року у США мінімальну ціну розраховують, виходячи із спроможності молокопереробних підприємств платити цю ціну (а отже, й купівельної спроможності кінцевих покупців). В Україні споживачів не беруть до уваги взагалі.

До того ж, у США ТКК купує молочні продукти за оголошеними цінами за рахунок Державного бюджету, який формують, докладаючись, насамперед, на багатих громадян (податок на дохід фізичних осіб і податок на прибуток юридичних осіб). В Україні влада хоче зобов'язати молокозаводи купувати молоко за мінімальними цінами, а отже, перекладає тягар витрат на кінцевих споживачів, 90% яких належать до найбідніших прошарків населення країни [4].

Ми вважаємо, що мінімальну ціну необхідно встановити тільки для молока вищої якості. Все інше повинен регулювати ринок. І навіть це не просто, адже в постанові доведеться прописати всі харчові характеристики продукту — вміст у ньому білка, жиру та бактерій. Контролювати подібні закупівлі буде вкрай складно.

Нині в країнах ЄС скорочуються заходи підтримки цін на молоко. У той же час запроваджуються безпосередні дотації (або прямі субсидії). Це своєрідні премії за молокопродукцію, що виплачуються як компенсації за зниження інтервенційних цін (а також інших заходів цінової підтримки). Їх загальний розмір в ЄС оцінюється приблизно в \$ 0,03 на 1 кг молока [5].

В Україні, на відміну від ЄС, ніяких квот на молоко немає, оскільки не існує його переви-

робництва. Більше того, майже щороку взимку, під час сезонного спаду виробництва, спостерігається дефіцит молока.

Слід наголосити, що нині вітчизняна молочна промисловість ще не готова до жорсткої конкуренції з потужними міжнародними компаніями — основними гравцями світового молочного ринку. Для часткового вирішення цієї проблеми, перш за все, необхідно гармонізувати національні стандарти з міжнародними. Без чіткої послідовної скоординованої технічної й технологічної політики молочна галузь стикнеться з негативними наслідками (втратою ринків збуту, позитивного іміджу в торговельно-економічних відносинах) [6].

Гострими залишаються проблеми ціноутворення, що тісно пов'язані із встановленням закупівельної ціни на молочну сировину та на готову продукцію. Зумовлено це тим, що у структурі собівартості продукції витрати на сировину становлять у середньому 60%, а по різних групах молочної продукції коливаються в межах від 55 до 83%. Уже нині закупівельні ціни досягли рівня середньоєвропейських, а в деяких регіонах навіть перевищують їх [7].

Отже, поширена система економічних взаємовідносин між суб'єктами молочного підкомплексу не забезпечує розвиток молочного скотарства, оскільки на шляху між ним і споживачем у ланцюзі знаходяться переробні підприємства і торгівля, які через систему занижених цін і високих торговельних надбавок забирають частку виручки, набагато більшу, ніж їхній вклад у виробництво і реалізацію молочної продукції. Форма виробничо-економічних і організаційних зв'язків, які розглянуто, коли сільськогосподарські товаровиробники і переробні підприємства лише номінально входять до складу АПК, в ринкових умовах виявилася неспроможною, не забезпечила "стикування" соціально-економічних інтересів цих суб'єктів господарювання. Кожен із них орієнтується переважно на свої результати роботи. Звідси, необхідна розробка механізму взаємодії інтересів суб'єктів підкомплексу з використанням економічних важелів дії, які дозволяють налагодити оптимальні виробничі відносини і орієнтувати всіх учасників на отримання готової продукції з високою економічною ефективністю. Необхідність удосконалення виробничих відносин і пошуку найбільш раціональної організаційної форми їх втілення у молочному підкомплексі зумовлена високою господарською і комерційною взаємозалежністю діяльності сільськогосподарських підприємств, молокопереробних підприємств і торгівлі.

Узагальнюючи зазначене вище, економічні взаємовідносини у досліджуваній сфері характеризуються наступними основними чинниками: руйнування злагоджених каналів реалізації сільськогосподарської сировини призвело до втрати багатьма молокопереробними підприємствами своїх сировинних зон; незбалансованість розвитку сільського господарства як на рівні регіону, так і на рівні окремих районів, зумовило недостатній рівень завантаженості виробничих потужностей переробних підприємств; монополізм переробних підприємств відносно сільськогосподарських товаровиробників; низький рівень мотивації сільськогосподарських товаровиробників до збільшення обсягів виробництва молока; нееквівалентний розподіл доходів від реалізації кінцевої продукції між суб'єктами агропромислового комплексу; низький рівень розвитку споживчої кооперації.

Для вітчизняної практики представляє інтерес оцінка якості молока, що надходить на переробні підприємства у провідних країнах світу, де використовуються різноманітні методи визначення закупівельних цін. Так, у Франції прийнята методика, яка враховує санітарно-гігієнічні вимоги, фактичний вміст жиру і білка під час приймання, а також середні значення цих показників за певний період часу.

На молокопереробних підприємствах Нідерландів враховуються такі показники, як вміст жиру і білка. Оплата проводиться з урахуванням штрафних санкцій або додаткової оплати за виконання договірних зобов'язань [8].

Усі перераховані методики прийнятні для розрахунку із вітчизняними постачальниками молока, але з урахуванням специфіки виробництва і використання молока, а також економічних і соціальних чинників, що впливають на формування цін. Проте, не зважаючи на позитивний досвід використання зазначених методик розрахунку, для їх поширення необхідно освоїти методи розрахунку базової ціни за 1% жиру і 1% білка.

Відомо, що якість молока визначає і якість продукції переробки. Так, із 1 т молока жирністю 3% можна отримати 34 кг масла або 88 кг сиру, жирністю 4%, або 46 кг масла або 106 кг сиру, жирністю 5%, або 60 кг масла або 132 кг сиру. Зниження вмісту білка в молоці на 0,1% рівнозначно втраті 5 кг сиру на тонну переробленого молока.

ВИСНОВКИ

Інструменти державної підтримки вітчизняної молочної галузі повинні бути спрямовані на

стабілізацію поголів'я, забезпечення сільськогосподарських товаровиробників вітчизняними племінними тваринами та скорочення їх імпорту шляхом поліпшення племінної бази.

Ситуація на внутрішньому ринку молока та молочної продукції вимагає дієвих заходів з боку держави з метою забезпечення стабілізації ринку молока впродовж року. Нині необхідно використовувати митно-тарифне регулювання імпорту молочної продукції, сприяти активізації інвестиційних процесів на підприємствах галузі, удосконалити фінансово-кредитний механізм підтримки товаровиробників галузі підтримки, які за умови комплексного та системного їх використання сприятимуть стабілізації ринку і підтримці доходів сільськогосподарських товаровиробників та забезпеченню конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Література:

1. Маноха К.Р. Проблеми виходу вітчизняних підприємств молокопереробного підкомплексу АПК на закордонні ринки / К.Р. Маноха, Л.І. Нейкова // Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка". — 2013. — № 12 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2611>
2. Бутило Р.Б. Законодавство ЄС про безпечність харчових продуктів / Р.Б. Бутило // Спеціалізовані семінари компанії Kesarev Consulting [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.milkua.info/uk/technews/193/>
3. Козак О.А. Основні тенденції розвитку світового ринку молока та молочної продукції / О.А. Козак // Економіка АПК. — 2015. — № 3. — С. 149—153.
4. Наталенко І. Кудя текуть молочные реки Украины? / И. Наталенко // <http://latifundist.com/spetsproekt/37081-kuda-tekut-molochnyereki-ukrainy.html>
5. Грищенко О.В. Сучасний стан та перспективи розвитку молочнопродуктового підкомплексу України / О.В. Грищенко // Агроінком. — 2010. — № 7—10. — С. 32—33.
6. Хворост Т.В. Розвиток світового та національного ринків молочної продукції / Т.В. Хворост // [Електронний ресурс]. — Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка". — № 11. — 2014. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua>
7. Антощенко В.В. Удосконалення економічних відносин між суб'єктами молокопродуктового комплексу в умовах розвитку інтегра-

ційних процесів / В.В. Антощенко // Колект. монограф. — Умань: Видавничо-поліграфічний центр "Візаві", 2014. — С. 87—94.

8. Божидарнік Т.В. Розвиток молокопродуктового підкомплексу АПК в умовах глобалізації: теоретико-методологічні та прикладні аспекти: монографія / Т.В. Божидарнік. — Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2011. — 412 с.

References:

1. Manokha, K.R. and Nejкова, L.I. (2013), "The problems of entering the domestic enterprises of milk processing subcomplex of agroindustrial complex on the foreign markets", *Elektronne naukove fakhove vydannia "Efektyvna ekonomika"*, vol. 12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2611> (Accessed 05 Nov 2017).
  2. Butylo, R.B. (2014), "EU legislation on food safety", available at: <http://www.milkua.info/uk/technews/193/> (Accessed 05 Nov 2017).
  3. Kozak, O.A. (2015), "Main tendencies of development of the world market of milk and dairy products", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 149—153.
  4. Natalenko, Y. (2012), "Where do the dairy rivers of Ukraine flow?", available at: <http://latifundist.com/spetsproekt/37081-kuda-tekut-molochnyereki-ukrainy.html> (Accessed 05 Nov 2017).
  5. Hryshchenko, O.V. (2010), "The current state and prospects of development of dairy product subcomplex of Ukraine", *Ahroinkom*, vol. 7-10, pp. 32—33.
  6. Khvorost, T.V. (2014), "The development of global and national markets dairy products", *Elektronne naukove fakhove vydannia "Efektyvna ekonomika"*, vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua> (Accessed 05 Nov 2017).
  7. Antoschenkova, V.V. (2014), *Udoskonalennia ekonomichnykh vidnosyn mizh sub'iektamy molokoproduktovoho kompleksu v umovakh rozvytku intehratsiynykh protsesiv* [Improvement of economic relations between the subjects of the dairy product complex in the conditions of development of integration processes], *Vydavnycho-polihrafichnyj tsentr "Vizavi"*, Uman', Ukraine.
  8. Rozhydarnik, T.V. (2011), *Rozvytok molokoproduktovoho pidkompleksu APK v umovakh hlobalizatsii : teoretyko-metodolohichni ta prykladni aspekty* [Development of dairy product subcomplex of agroindustrial complex in the conditions of globalization: theoretical-methodological and applied aspects], *RVV Luts'koho NTU, Luts'k, Ukraine*.
- Стаття надійшла до редакції 07.11.2017 р.*